

Marzena Guz
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4630-2584>
e-mail: marzena.guz@uwm.edu.pl

O chrematonimach w reportażach Melchiora Wańkowicza z tomu *Anoda i katoda*

On chrematonyms in reports by Melchior Wańkowicz
from the *Anoda i katoda* collection

Abstrakt

Przedmiotem artykułu są chrematonimy w reportażach Melchiora Wańkowicza z tomu *Anoda i katoda*. Celem niniejszego opracowania jest prezentacja różnorodności tej kategorii onimicznej. Chrematonimy przyporządkowano pięciu kategoriom: nazwy przedsięwzięć kulturowych, nazwy instytucji, nazwy firm, nazwy pojazdów oraz nazwy produktów. W obrębie poszczególnych kategorii rozróżniono liczne podkategorie, np. wśród nazw przedsięwzięć kulturowych występują w dziele M. Wańkowicza m.in.: tytuły książek, czasopism, artykułów w czasopismach, tytuły felietonów samego autora. Z kolei w nazwach różnych rodzajów instytucji wymienia się m.in.: nazwy instytucji związanych z kulturą, instytucji finansowych. W nazwach organizacji, towarzystw wyróżniono przykładowo: organizacje rolnicze, wojskowe, pomocowe i wiele innych. Poświęcono także uwagę kategorii przejściowej między toponimią a chrematonimią, czyli nazwom budynków oraz nazwom odznaczeń – falaronomom. Ponadto założeniem niniejszego szkicu jest ukazanie, jaką funkcję pełnią chrematonimy w analizowanych tekstach. Największy zbiór stanowią nazwy przedsięwzięć kulturowych. W tej grupie dominują tytuły książek. Chrematonimy w *Anodzie i katodzie* najczęściej pełnią trzy podstawowe funkcje: funkcję lokalizacji w przestrzeni, funkcję socjologiczną oraz informacyjną.

Słowa kluczowe: chrematonimy, Melchior Wańkowicz, tytuły utworów, nazwy instytucji, nazwy firm

Abstract

The article deals with chrematonyms in reports by Melchior Wańkowicz from the *Anoda i katoda* collection. The aim of the study is to present the diversity of this onymic category. The excerpted chrematonyms were assigned to five categories: names of cultural enterprises, names of institutions, names of companies, names of vehicles and names of products. Numerous subcategories were identified within each category, e.g. the names of cultural enterprises in Wańkowicz's texts include titles of books, periodicals,

articles in periodicals and titles of Wańkowicz's feuilletons. Furthermore, the names of institutions include names of cultural institutions and financial institutions. The names of organisations and associations include: agricultural, military, aid organisations and others. Some attention was also devoted to a transition category between toponymy and chrematonymy, i.e. names of buildings and names of orders – phalaronyms. The set of cultural enterprises is the largest, with book titles dominating. Moreover, the aim of the study is also to demonstrate the function of chrematonyms in the texts under analysis. The chrematonyms in the *Anoda i katoda* collection typically perform three basic functions: the function of spatial location, the sociological function and the informational function.

Key words: chrematonyms, Melchior Wańkowicz, titles of works, names of institutions, names of firms

Anoda i katoda to ostatni zaakceptowany przez Melchiora Wańkowicza wybór własnych reportaży. Przed śmiercią, we wrześniu 1974 r., udało się pisarzowi uporządkować wszystkie rozpoczęte sprawy, została m.in. zakończona praca nad przygotowywanym przez Państwowy Instytut Wydawniczy wyborem publicystyki pt. *Anoda i katoda* (Kurzyńska 1977: 291).

W powyższym zbiorze występuje spora liczba chrematonimów: „[...] ta kategoria onimiczna nie stanowiła dotąd istotnego – zarówno z perspektywy swej liczebności, jak i pełnionych funkcji – elementu onomastykonów” poddanych analizie w utworach literackich (Graf 2015a: 92–93; por. także Kęsikowa 2011: 243). W opracowaniu Izabeli Łuc (2007), nie pojawia się oddzielny rozdział ani podrozdział poświęcony chrematonimom. Garść chrematonimów prezentuje autorka m.in. w podrozdziale *Nazwy autentyczne: Nazwy obiektów rzeczywistych* (s. 102–103). Łucja Maria Szewczyk (2000: 229) pisze, że w jedenastu tomach *Słownika Adama Mickiewicza* tylko 41 leksemów można zaszeregować do chrematonimów. Autorka wykluczyła jednak z analizy nazwy instytucji, wydarzeń historycznych i świąt.

Artur Gałkowski (2008: 51–53) wyróżnia trzy systemowe podkategorie w chrematonimii:

- chrematonimię marketingową (nazwy firm i produktów),
- chrematonimię społecznościową (nazwy zrzeszeń i organizacji),
- chrematonimię ideacyjną (nazwy przedsięwzięć kulturowych).

Z kolei Damaris Nübling *et al.* (2015: 7–8) do nazw obiektów (chrematonimów) zalicza: nazwy towarów (produktów), nazwy firm, nazwy instytucji, nazwy dzieł sztuki oraz nazwy pojazdów.

Celem niniejszego opracowania jest prezentacja pięciu kategorii chrematonimów wyodrębnionych na podstawie propozycji D. Nübling *et al.* (2015): nazwy przedsięwzięć kulturowych, nazwy instytucji, nazwy firm, nazwy pojazdów oraz nazwy produktów. Zdecydowano się na kategorię *nazwy przedsięwzięć kulturowych* w miejsce *nazwy dzieł sztuki*, ponieważ

w materiale badawczym wystąpiła także nazwa wystawy. Kolejność zaprezentowanych kategorii podyktowana została liczbą znalezionych przykładów. W obrębie poszczególnych kategorii rozróżniano niekiedy liczne podkategorie, np. wśród nazw przedsięwzięć kulturowych występują w dziele Wańkowicza m.in.: tytuły książek, czasopism, artykułów w czasopismach, tytuły felietonów Wańkowicza, tytuł jego odczytu, tytuły broszur oraz tytuły pieśni. Wśród nazw różnego rodzaju instytucji wymienia się m.in.: nazwy instytucji związanych z kulturą, instytucji finansowych, nazwę instytucji ubezpieczeniowej. W grupie nazw organizacji, towarzystw wyróżniono przykładowo: organizacje rolnicze, wojskowe, pomocowe, organizacje związane z kulturą, z wychowaniem i wiele innych. Uwagę poświęcono także kategorii przejściowej między toponimią a chrematonimią, czyli nazwom budynków oraz nazwom odznaczeń – falaronimom.

Ponadto założeniem niniejszego szkicu jest ukazanie, jaką funkcję pełnią chrematonimy w analizowanym tomie.

Materiał badawczy pochodzi z reportaży zebranych we wszystkich częściach tytułowego dzieła: *Kraj lat dzieciennych*, *Ziarna po Polsce*, *Na „Batorym”*, *Piasek w klepsydrze wspomnień*, *Laurowo i ciemno*, *Na żołnierskich szlakach* oraz *Brygada Świętokrzyska*. W nawiasach obok przykładów wskazano numery stron w publikacji Melchiora Wańkowicza (2011).

Kategorie chrematonimów

Nazwy przedsięwzięć kulturowych (ideonimy)

W tej grupie wyróżnia się tytuły dzieł literackich, malarskich, muzycznych oraz tytuły filmów (Nübling et al. 2015: 297). W reportażach Wańkowicza wyodrębniono następujące podkategorie:

1. Tytuły książek¹

Atlantyk – Pacyfik (autor: M. Wańkowicz) (545); *Czterdzieści razy żonaty* (356); *Dywizjon 303* (525), *Dziady* (353); *Dzieje granicy wschodniej Rzeczypospolitej* (15); *Dzieła* (autor: Wacław Potocki) (408); *Grażyna* (353); *Irydion* (autor: Zygmunt Krasiński) (493); *Karafka La Fontaine’a* (425); *Kartofla* (autor: Adam Mickiewicz) (353); *Konrad Wallenrod* (155, 408); *Kucharz doskonały* (353); *Lalka* (60).

2. Tytuły czasopism

Biblioteczka Historyczno-Geograficzna (410); *Czas* (59); *Dziennik Kijowski* (156); *Gazeta Polska* (361); *Gazeta Warszawska* (323); *Głos Minuwszego* (155);

¹ Ze względu na wąskie ramy artykułu nie przedstawiono wszystkich przykładów zebranych tytułów.

Herold (58); *Ilustrowany Kurier Codzienny* (425); *Kurier Morski* (293); *Kurier Poranny* (409); *Kurier Warszawski* (59, 244); *Kurier Wileński* (59); *Messenger Polonais* (24); *New York Times* (492); *Przegląd Filozoficzny* (409); *Słowo* (57); *Sprawa* (342); *Sygnaly* (57); *Wiadomości Literackie* (399); *Zielony Sztandar* (136).

3. Tytuły artykułów w czasopismach

Died moj, Pielikan (155); *O cenę książki* (361).

4. Tytuły felietonów Wańkowicza

Opierzona rewolucja (58); *Pojedynek Dowejki z Domejką* (58).

5. Tytuł odczytu Wańkowicza w obozie żołnierskim

Inna twarz Polski (451).

6. Tytuły broszur

Czy Polacy mogą wybić się na niepodległość? (503); *Klub Trzeciego Miejsca* (527).

7. Tytuły pieśni

Boże coś Polskę (291); *Hej, flisacza dziatwo* (425); *Jeszcze Polska nie zginęła* (256), forma skrócona *Jeszcze Polska* (270) jako synonimy *Mazurka Dąbrowskiego* (372); *Kto się w opiekę* (359); *Marsz Brygady Karpackiej* (497); *Wszystkie nasze dzienne sprawy* (247); *Z dymem pożarów* (494).

8. Tytuły poematów

Karmazynowy poemat (494) (autor: Jan Lechoń); *Sen o szpadzie* (494) – poemat prozą Stefana Żeromskiego.

9. Tytuły wierszy

Bagnet na broń (494); *Sonety krymskie* (353); *Grób Agamemnona* (493).

10. Tytuły filmów

Demony gór (228); *Trędowata* (428), por. cytat: *Na dalekich lądach, bo aż w Ameryce, odwiedziłem Jadzię Smosarską, odtwórczynię Stefci w Trędowatej* (428).

11. Tytuł sztuki teatralnej

Chorążyna (494) – skrócony tytuł sztuki *Pani chorążyna* Stefana Krzywoszewskiego.

12. Tytuł wystawy:

Powszechna Wystawa Krajowa (w roku 1928) (60).

Według Romany Łobodzińskiej (2011: 305) ideacyjny charakter mają także nazwy nagród (lauronimy). U Wańkowicza wystąpiła nazwa *Nobel*: [...] *Reymont laureatem Nobla* (16).

Kategoria obiektów, które można zakwalifikować do nagród, nie ma jasno wytyczonych granic, ponieważ nagrody zająbiają się m.in. z kategorią orderów, odznaczeń, odznak (Przybylska 2017: 223). Edward Breza (1998: 348) proponuje dla nazw orderów i odznaczeń miano falaronim (od grec. *phalaron*

‘ozdoba’; Przybylska 2017: 223). Order można otrzymać za osiągnięcia w służbie cywilnej oraz wojskowej, a odznaczenie jedynie za osiągnięcia w służbie cywilnej. W przypadku orderu organem, który dokonuje odznaczenia jest państwo, zaś odznaczenie może zostać nadane przez państwo lub instytucje społeczne (Afeltowicz 2011: 16).

W dziele Wańkowicza znalazło się pięć nazw odznaczeń: *Krzyż Virtuti Militari*² (129), w innym miejscu Wańkowicz skrócił nazwę odznaczenia: *Ale od roku 1924 poczęli wypłacać za Virtuti Militari* [...] (132); *Military Cross* (480); *Order Anny* (332), właściwie: Order św. Anny; *Państwowa Odznaka Sportowa* (247); *Victoria Cross* (527). Trzy z wymienionych nazw orderów są falaronimami wojskowymi, *Order Anny* też mógł mieć taki charakter, natomiast *Państwowa Odznaka Sportowa* to falaronim cywilny. Order św. Anny to odznaka w Szwecji oraz na terenie Imperium Rosyjskiego, zaś *Military Cross* i *Victoria Cross* to odznaczenia brytyjskie.

Do chrematonimów zalicza się także zjawiska i wydarzenia społeczne (Jakus-Borkowa 1987: 138). U Wańkowicza wystąpiła jedna nazwa wydarzenia historycznego: *traktat ryski* [sic] (341).

Nazwy instytucji (socjoideonimy)

Wśród nazw instytucji wyróżnia się nazwy partii, nazwy urzędów, muzeów, placówek oświatowych oraz nazwy stowarzyszeń (Nübling *et al.* 2015: 288).

W materiale badawczym wyekscerpowanym z tekstów Wańkowicza wyróżniono następujące grupy:

1. Nazwy różnych rodzajów instytucji
 - a) nazwy instytucji związanych z kulturą

W badanym materiale pojawiły się nazwa wydawnictwa: *Rój* (411); nazwy teatrów: *Broadway* (492) światowa scena teatralna; *Qui Pro Quo* (428); *Teatr imienia Juliusza Słowackiego w Krakowie* (408); *Teatr Polski* (494); nazwa sali koncertowej: *Albert-Hall* (370): *Że jego natchnienia rodzą się gdzieś daleko pod kinkietami olbrzymich „Albert-Hallów”* [...] (370). Nazwa ta użyta jest tu metaforycznie (por. Łuc 2007: 110); nazwa opery: *Metro-politan* (426). Ponadto odnotowano następujące nazwy: *Dom Sztuki* (16); *Biblioteka Narodowa* (352); *Muzeum Narodowe* (553); *Polskie Radio* (372); *Radio mińskie* [sic] (373); *wileńskie radio* [sic] (377);

- b) nazwy instytucji finansowych

Bank Polski (558); *Bank Rolny* (134); *Kasa Chorych* (224); *Kasa Stefczyka* (133); *Kasa Spółek Zarobkowych* (161); *Wileńska Izba Skarbowa* (168);

² Złac. za męstwo wojenne (por. Afeltowicz 2011: 18).

- c) nazwa instytucji ubezpieczeniowej
Zakład Ubezpieczeń Społecznych (385);
- d) nazwa instytucji badawczej
Instytut Badania Europy Wschodniej w Wilnie (165).
2. Nazwy organizacji, towarzystw
- a) organizacje rolnicze
Kółko Rolnicze (126); *Mińskie Towarzystwo Rolnicze* (28); *Okręgowe Towarzystwo Kółek Rolniczych* (122);
- b) organizacje wojskowe
AK (128); *Federacja Obrońców Ojczyzny* (124); *Legia Cudzoziemska* (289); *Naczelny Komitet Wojskowych Polaków*³ (97); *Wojsko Polskie* (25, 123);
- c) organizacje pomocowe
Kijowskie Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny (332); *Komitet Polski Pomocy Ofiarom Wojny* (156); *Patronat Opieki nad Więźniami* (549); *Polski Czerwony Krzyż* (144); *PRŻ (Pomoc Rannemu Żołnierzowi)* (546), występuje też nazwa skrócona *Pomoc Żołnierzowi* (547) oraz derywat od niej *Peżetki: Bo domek przepelniony jest „Peżetkami”* [...], *wezwanymi na odprawę* (547); *RGO (Rada Główna Opiekuńcza)* (549); *Towarzystwo Przyjaciół Ligi Narodów* (16);
- d) organizacje związane z kulturą
Penklub (492); *Polzawid (Polski Związek Artystów Widowiskowych)* (370); *Związek Literatów* (527);
- e) organizacje związane z wychowaniem
Polska Macierz Szkolna (197); *Związek Strzelecki* (580);
- f) organizacje związane ze sportem
Akademicki Związek Sportowy (423);
- g) inne organizacje i organy
Centralny Komitet Obywatelski (156); *Koła Gospodyń* (140); *Koło Poselskie Litwy i Białej Rusi* (195); *Liga Narodowa* (341) organizacja polityczna; *YMCA* (496) organizacja propagująca program oparty na wartościach chrześcijańskich; *Związek Jaszczurczy* (580) organizacja wojskowa; *Związek Osadników* (126); *Związek Ziemiaków* (124).
3. Nazwa partii
Polska Partia Socjalistyczna (546).
4. Nazwy ministerstw
Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (40); *Ministerstwo Sztuki i Kultury* (16).

³ Naczelny Polski Komitet Wojskowy ‘reprezentacja Polaków w armii rosyjskiej’, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Naczelny-Polski-Komitet-Wojskowy;3945115.html>

5. Nazwa organu administracyjnego

*Rada Regencyjna*⁴ (142).

6. Nazwy parlamentu bądź izby parlamentu

Duma (195) ‘izba niższa parlamentu Imperium Rosyjskiego 1906–1917’; *Sejm* (133).

7. Nazwy organów doradczo-konsultacyjnych, pomocniczych

Rada Interesantów portu gdańskiego (301); *Rada Naukowo-Lekarska* (392); *Wydział Prasowo-Widowiskowy* (409), premier Sikorski zaproponował M. Wańkowiczowi stanowisko naczelnika tego wydziału.

Do chrematonimii społecznościowej zaliczono również występujące u Wańkowicza nazwy jednostek wojskowych/sił zbrojnych: *Armia Krajowa* (557), także w skrócie *AK* (527); *Brygada Karpacka* (474); *Brygada Świętokrzyska* (578); *Dywizja Karpacka* (499); *Polska Brygada Spadochronowa* (526) oraz nazwy sił lotniczych: *Luftwaffe* (524); *RAF* (523).

W tekstach Wańkowicza wystąpiły też obce nazwy instytucji: *Albert-Hall*, *Broadway*, *Metropolitan*, *Qui Pro Quo*.

Nazwy firm

1. Nazwy restauracji, kawiarni

Bałtyk (380), prawdopodobnie restauracja hotelowa, por. cytat: *Siedział w „Bałtyku”; przy nim jak trusie, dwie fordanserki zakupione do stolika* [...] (380); *Cafe Club* (497); *La Rôtisserie ardennaise* (317) (w Brukseli), także w wersji skróconej *Rôtisserie ardennaise* (319). Inne nazwy restauracji zawiera następujący cytat: *Była wówczas restauracja „Astoria”, w której zbierał się świat artystyczny (tę rolę później odziedziczyła „Ziemiańska” i kolejno po niej „Zodiak” i „Ips”)* (410). Wystąpiła jedna nazwa francuskojęzyczna *La Rôtisserie ardennaise*.

2. Nazwy hoteli

Bristol (422); *Hotel Europejski* (425), występuje też nazwa skrócona: *Czyż można się dziwić, że nastrój rósł, że orkiestra pod batutą mistrza Grossmana z „Europejskiego” grała coraz upojniej* (277); *hotelik Madame Wół* (49), pojawia się też inna nazwa: *hotel pani Wół* (333); *Hotel Nobel* (w Oslo) (312); *Hotel Polonia* (31); *Hotel Rzymski* (40), *Plaza* (w Nowym Jorku) (493).

3. Inne nazwy firm

Towarzystwo Telefonów „Cedergren” (417); *Orbis* (374) biuro turystyczne; *Polfa* (417).

⁴ formalnie najwyższa tymczasowa władza w Królestwie Polskim, utworzona we wrześniu 1917 przez Niemcy i Austro-Węgry i od nich zależna, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Rada-Regencyjna;3965318.html>

Nazwy pojazdów (porejonimy)

Nazwy samochodów, pociągów, samolotów i statków zaliczane są do chrematonimów (Nübling et al. 2015: 306–316). W omawianych tekstach Wańkowicza tego rodzaju nazw występuje niewiele. Są to środki transportu lądowego – drogowego, powietrznego oraz wodnego (por. Kacperczyk 2012: 5–14; Kwapien 2014: 167). Poniżej przedstawiono materiał ilustrujący z dzieła Wańkowicza:

1. Nazwy marek samochodów

buick (448); *ford* (16, 230), *fordzik* (422); *fiacik* 508 (28): [...] *mieliśmy małego fiacika* 508 (28); *opelek* (162). W użyciu jednostkowym nazwy te traktowane są jako rzeczowniki pospolite, dlatego pisze się je małą literą (por. Walczak 2000: 120).

2. Nazwy statków

Batory (267), zastąpiony statkiem o nazwie *Stefan Batory* (301) (por. EP 1982: 65); *Chrobry* (302); *Maasdam* (301); *Piłsudski* (302); *Sarmatia* (301); *Sobieski* (302); *Titanic* (276); *Warszawa* (302).

3. Nazwy okrętów

Garibaldi (268); *Gevezier* (268); *Hebe* (268).

4. Nazwy samolotów.

Ten rodzaj nazw zaliczono do kategorii poniżej, tj. w obrębie nazw produktów, do nazw sprzętu wojskowego.

Nazwy produktów

Nazwy produktów to według niektórych badaczy deonimy chrematonimiczne.

1. Nazwy sprzętu wojskowego

Często są to nazwy obcego pochodzenia: angielskiego, niemieckiego, włoskiego, mimo to pisarz w większości nie wyróżnia ich w tekście. *Breda*⁵ (476); *dorniery* (521) samoloty bombowe (zapis bez wyróżnienia, nazwa spolszczona w liczbie mnogiej); *Express Stahlmantel Modell 1908* (219) nazwa broni, por. cytat: *Dwie kule **Express Stahlmantel Modell 1908** przewierciły płótno, tkane ongiś nie wiada jakimi rękami* (219) (zapis bez wyróżnienia); *heinkle 111* (521) samoloty bombowe (zapis bez wyróżnienia, nazwa spolszczona w liczbie mnogiej od niem. *Heinkel*); *junkersy* (521) samoloty bombowe (zapis bez wyróżnienia, nazwa spolszczona w liczbie mnogiej od niem. *Junkers*); *messerschmitty 109 i 110* (521) samoloty myśliwskie (zapis bez wyróżnienia, nazwa spolszczona w liczbie mnogiej); *stukasy* (418), spolszczona

⁵ ręczny karabin maszynowy produkcji włoskiej (zapis bez wyróżnienia, od wielkiej litery), https://pl.wikipedia.org/wiki/Karabin_maszynowy_Breda_30

nazwa niemieckich samolotów Junkers-Ju-87-Stuka⁶ (zapis bez wyróżnienia); *szermany* (578) czołgi amerykańskie; *tommy-guns* (475) pistolety maszynowe Thompson⁷, nazwa wyróżniona kursywą, ale i spolszczona, por.: *Pewnej nocy porucznik S. z patrolem trzech ułanów i „tommy-gunem” dotarł znów do koty 23 [...]* (476); *werndel* (346) karabin odtylcowy.

2. Nazwy produktów spożywczych (enonimy i tyronimy)

wina: *chambertin 1911* (312); *marcobrunner* (318); sery: *ementalery* (20).

3. Nazwy innych produktów

Nazwy marek narzędzi do pisania (wieczne pióra, ołówki automatyczne itp.): *Eversharp* (314), *Watermann* (314) oraz nazwa książki-przewodnika dla turystów: *bedeker* (432).

Jak wynika z przedstawionego materiału, w grupie tej przeważają miana odnoszące się do wyposażenia wojskowego.

4. Nazwy budynków

Kategorią przejściową między toponimią a chrematonimią⁸ są nazwy budynków. Ewa Jakus-Borkowa (1987: 15) sytuuje chrematonimię w szerszym dziale toponimii miejskiej i zalicza tu m.in. nazwy domów (por. Jadanowska 2014: 324). Tradycja obdarzania domów nazwami własnymi ma na gruncie polskim długą tradycję (por. Kosyl 1981: 103; Karaś 1968: 252–265).

Z reportaży Wańkowicza wyekscerpowano następujące nazwy budynków:

- a) nazwy dworów: *wysoko w białych obłokach w ciemnym listowiu parku stoi Czerwony Dwór Tyszkiewiczów* (103), [...] *po wieki by trwały tak dwory, jak ten oto Obórek [sic] pani Eynarowiczowej, biejący się swymi oficynkami* (139);
- b) nazwę domu: *dom „Pod Matką Boską”* (549);
- c) nazwę pałacu: *pałac Buckingham* (524).

Do powyższej kategorii nazw budynków zaliczono także nazwę dworca: *Dworzec Główny* (555).

5. Nazwy parków

Oprócz nazw budynków na granicy toponimii i chrematonimii lokują się nazwy parków⁹. W tekstach Wańkowicza wystąpiły trzy takie nazwy: *park Ujazdowski [sic]* (316); *Pieniński Park Narodowy* (232); *Winter-Palace* (w Egipcie) (472): *Splotzone parki miłosne, które przyjechały tu na weekend,*

⁶ <http://www.samolotypolskie.pl/samoloty/1421/126/Junkers-Ju-87-Stuka2>

⁷ <http://www.muzeumwp.pl/emwpaedia/pistolet-maszynowy-thompson-wz-1928-ka1-0-45-cala.php>

⁸ O przejściowości toponimów i chrematonimów pisał m.in. Gałkowski (2008: 128). Wiele cennych uwag uznanych badaczy na temat zakresu terminu chrematonimia przytacza w swoim artykule Jadanowska (2014: 321–330).

⁹ Gałkowski, pisząc o przejściowości między chrematonimią a mikrotoponimią, uwzględnia nazwy ogródków działkowych (Gałkowski 2008: 128; por. Łobodzińska 2011: 305).

szukać dawnego świata, sfruwały szerokimi stopniami do słynnego parku „Winter-Palace”. (472). Ponadto w tekstach, o których mowa, pojawiła się jedna nazwa puszczy: *Puszcza Piska* (372).

Funkcje chrematonimów

„Nazwy przywołują obraz ludzi, miejsc na miarę naszej wiedzy, ale także wedle naszych wartości” (Cieślíkowa 2001: 100). Zdaniem I. Łuc (2007: 112) występujące w tekście nazwy autentyczne i ich funkcje zależą od wielu czynników związanych z odbiorcą: od jego wiedzy, umiejętności czytania intertekstualnego, interpretacji symboli itp. Irena Sarnowska-Giefing (2003: 445) pisze, że *propria* literackie rozpatrywane są jako wykładniki „określonych wartości w polisystemie kultury, uruchamiające kompetencję kulturową oraz pragmatyczną odbiorcy tekstu”. Onomastyka w literaturze pełni przede wszystkim funkcję informacyjno-charakteryzującą (por. Sarnowska-Giefing 1984: 97). E. Jakus-Borkowa (1988: 249) dodaje, że *nomina propria* wchodzą w zakres tworzywa słownikowego autora bądź utworu, są także ilustracją znajomości autentycznych nazw własnych przez autora. Badaczka koncentruje swoją uwagę na nazwach własnych jako nieodłącznym składniku języka pisarza (tamże, s. 250).

Funkcje nazw własnych w literaturze wynikają m.in. z tego, jaka jest przyczyna wprowadzania ich w przestrzeń literacką (Cieślíkowa 1993: 289).

Funkcja lokalizacji w przestrzeni

Niektóre chrematonimy lokalizują akcję dzieła w przestrzeni, wskazując miejsca opisywanych zdarzeń (por. Kęsikowa 2011: 249).

Funkcje lokalizacji w przestrzeni pełnią w tekstach Wańkowicza:

1. Nazwy instytucji

- a) nazwy instytucji związanych z kulturą, np.: nazwy teatrów: *Broadway* (492); *Teatr imienia Juliusza Słowackiego w Krakowie* (408). Ponadto następujące nazwy instytucji: *Polskie Radio* (372); *Radio mińskie* (373); *wileńskie radio* (377);
- b) nazwy instytucji finansowych, np.: *Wileńska Izba Skarbowa* (168);
- c) nazwa instytucji badawczej: *Instytut Badania Europy Wschodniej w Wilnie* (165);
- d) nazwy organizacji, towarzystw, np.: *Mińskie Towarzystwo Rolnicze* (28); *Kijowskie Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny* (332).

2. Nazwy firm

a) nazwy restauracji, kawiarni, np.: *Bałytk* (380); *La Rôtisserie ardennaise* (317) (w Brukseli);

b) nazwy hoteli, np.: *Bristol* (422); *Hotel Europejski* (425).

Ponadto opisywaną przestrzeń tworzą:

c) nazwy budynków

– nazwy dworów, np.: *Czerwony Dwór* (103); *Obórek* (139);

– nazwa domu: *dom „Pod Matką Boską”* (549);

– nazwa pałacu: *pałac Buckingham* (524);

– nazwa dworca: *Dworzec Główny* (555);

d) nazwy parków

park Ujazdowski (316); *Pieniński Park Narodowy* (232); *Winter-Palace* (w Egipcie) (472); nazwa puszczy: *Puszcza Piska* (372).

Do wyznaczenia lokalizacji przestrzennej służą również niektóre tytuły czasopism (por. Woźniak 2009: 285), np.: *Dziennik Kijowski* (156); *Gazeta Polska* (361); *Gazeta Warszawska* (323); *Kurier Morski* (293); *Kurier Warszawski* (59, 244); *Kurier Wileński* (59); *New York Times* (492).

Funkcja lokalizacji w czasie

Tę funkcję pełnią w tekstach Wańkowicza:

1. Nazwa wydarzenia historycznego

traktat ryski (341).

2. Nazwy organizacji pomagających poszkodowanym w czasie wojny *Kijowskie Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny* (332); *Komitet Polski Pomocy Ofiarom Wojny* (156).

3. Nazwy produktów, a dokładniej nazwy broni, samolotów, czołgów używanych podczas II wojny światowej *Breda* (476); *junkersy* (521); *szermany* (578).

Funkcja socjologiczna

Ta funkcja polega m.in. na wskazaniu przynależności społecznej lub/i środowiskowej (por. Woźniak 2009: 286). Chrematonimy pełniące tę funkcję w *Anodzie i katodzie* to:

1. Nazwy organizacji związanych z wychowaniem *Polska Macierz Szkolna* (197); *Związek Strzelecki* (580).

2. Nazwy organizacji związanych ze sportem: *Akademicki Związek Sportowy* (423).

3. Nazwy innych organizacji i organów, *Koła Gospodyń* (140); *Koło Poselskie Litwy i Białej Rusi* (195); *Związek Jaszczurczy* (580) organizacja wojskowa; *Związek Osadników* (126); *Związek Ziemiaków* (124).

Funkcja socjologiczna wyrażana jest także za pomocą nazw orderów, które wskazują na obszar aktywności w społeczeństwie osób nimi odznaczanych. *Krzyż Virtuti Militari* (129) i *Military Cross* (480) są falaronimami wojskowymi, natomiast *Państwowa Odznaka Sportowa* to falaronim cywilny.

Funkcja informacyjna

„Podstawową warstwą każdego dzieła literackiego jest warstwa informacyjna, której celem jest rozbudowa wewnętrznej i zewnętrznej biografii bohaterów, wątków (głównego i pobocznych) [...]” (Woźniak 2009: 295). Podobnego zdania jest Henryka Munia (2011: 336), który pisze, że chrematonimy m.in. charakteryzują bohaterów dzieła. Taką funkcję w omawianych reportażach pełnią:

1. Nazwy środków transportu (porejonimy)

- a) nazwy marek samochodów
buick (448); *ford* (16, 230);
- b) nazwy statków
Batory (267); *Chrobry* (302);
- c) nazwy okrętów
Garibaldi (268); *Gevezier* (268).

2. Nazwy produktów

- a) nazwy produktów spożywczych
wina *chambertin 1911* (312); *marcobrunner* (318); sery *ementalery* (20);
- b) inne nazwy produktów, np. nazwy marek narzędzi do pisania: *Eversharp* (314); *Watermann* (314).

„Poszukiwanie odpowiedzi na pytanie o funkcjonalność literackich chrematonimów prowadzi w stronę badań z zakresu historii materialnej” (Graf 2015a: 105). Chrematonimy, pisze dalej badaczka, to nie tylko bezużyteczne przedmioty, które „zaśmiecają” narrację, ale ważne elementy tekstu, które **współorganizują narrację**. „[...] rzeczy (a więc i nazywające je chrematonimy) stają się niezbędnym komponentem kreującym nasz życiorys” (Graf 2015a: 110), w przypadku *Anody i katody* życiorys Melchora Wańkowicza.

„Chrematonimy, towarzyszące uczestnikom zdarzeń literackich, służą informacyjnemu zagęszczaniu [...] tkanki konkretnego opisu [...]” (Łuc 2007: 112).

Funkcja intertekstualna

Halszka Górny (2013: 178–183) uznaje m.in. nazwy literackie za przejaw intertekstualności. Do ideonimów pełniących tę funkcję w reportażach Wańkowicza zaliczyć można np. tytuł dzieła Natansona Leskiego *Dzieje granicy wschodniej Rzeczypospolitej* (15). Porównajmy cytaty z *Anody i katody*: „Jeśli

przyjrzymy się mapom uzupełniającym sumienne dzieło Natansona Leskiego *Dzieje granicy wschodniej Rzeczypospolitej*, zobaczymy, jak to „przedmurze” szło kilkudziesięciokilometrowym pasem, nieokreślonym, bezpiecznym” (15).

Artur Rejter (2015: 327) widzi funkcję intertekstualną w przykładach nawiązań do odległych epok. W *Anodzie i katodzie* mogą to być np. tytuły książek: *Grażyna* (353); *Irydion* (autor: Zygmunt Krasiński) (493).

Funkcja ekspresywna

Autor może używać nazw jako znaków wyrażających jego nastawienie emocjonalne (por. Kosyl 1998: 364; Woźniak 2009: 280). Warto zauważyć, że Wańkowicz stosuje spieszczania w odniesieniu do swoich samochodów. Tym formacjom deminutywnym towarzyszy życzliwa i pieśczośliwa postawa mówiącego (por. Dobrzyński 1988: 8). W zaprezentowanych przykładach z tekstów Wańkowicza mamy do czynienia ze spieszczaniami utworzonymi od wyrazów obcych. W derywatach *fordzik*, *fiacik* „stopień ich pieśczośliwości został wzmocniony w wyniku wymiany wygłosowej spółgłoski tematu słowotwórczego pierwotnie twardej na miękka” (Dobrzyński 1988: 112). W przypadku deminutywu *fiacik* w kontekście „mieliśmy małego fiacika 508” występuje wskazanie na mały rozmiar desygnatu, ale może to być też wskazanie na emocjonalny stosunek mówiącego (por. Gorzycka 2014: 16). Socjolog Marek Krajewski (2013: 245) zauważa, że samochód jest takim obiektem materialnym, którego cechą jest zdolność do zawiązywania relacji bardzo podobnych do tych łączących nas z innymi ludźmi (por. też Graf 2015b: 234). Funkcję ekspresywną pełnią też nazwy budynków, „dzięki zastosowaniu wyrazów pozytywnie waloryzujących”, np. *dworek* (Myszka 2015: 217). W badanym materiale: *Czerwony Dwór* (103).

Funkcja metaforyczna

Funkcję tę pełni nazwa sali koncertowej *Albert-Hall* (370): *Że jego natchnienia rodzą się gdzieś daleko pod kinkietami olbrzymich „Albert-Hallów”* [...] (370). Nazwa ta użyta jest tu metaforycznie (por. Łuc 2007: 110). Wystąpienie nazwy własnej w liczbie mnogiej można uznać za nietypowe (Kosyl 1978: 133).

Funkcja konotatywna

Aleksandra Cieślukowa (1993: 35) wysunęła postulat, że onomasta powinien być także czytelnikiem i m.in. funkcje konotatywne rozpatrywać z pozycji odbiorcy. W dziele Wańkowicza za symbole kulturowe wywołujące pozytywne konotacje można uznać np. chrematonimy *Broadway* (492); *Metropolitan* (426);

Polski Czerwony Krzyż (144); *YMCA* (496); *Armia Krajowa* (557); *Ziemiańska* (410); *Bristol* (422); *Pieniński Park Narodowy* (232); *Puszcza Piska* (372).

Negatywne konotacje mogą ewokować chrematonimy *Luftwaffe* (524); *messerschmitty* (521); *Titanic* (276). Warunkiem skojarzenia jest jednak kulturowa kompetencja czytelnika.

Inne funkcje

Wstępne objaśnienie podstawowej funkcji literackiej onimii jako funkcji dyferencjalnej budziło dyskusje metodologiczne (por. Graf 2015a: 22–23). W utworach realistycznych, biograficznych nazwy własne mogą być źródłem wiedzy o autorze, jego kulturze ogólnej, zasobie doświadczeń (por. Łuc 2007: 39; Graf 2015a: 37).

Wnioski

Zbiór chrematonimów w reportażach poddanych badaniu jest bogaty. Największy z nich stanowią nazwy przedsięwzięć kulturowych¹⁰. W grupie tej dominują tytuły książek. Zbiór nazw pojazdów obejmuje nazwy marek samochodów, nazwy statków i okrętów. Wśród nazw produktów dominują nazwy sprzętu wojskowego, co wynika z licznych wspomnień wojennych autora. Wańkowicz w czasie II wojny światowej był korespondentem wojennym przy II Korpusie Polskim gen. Władysława Andersa we Włoszech (w latach 1944–1947) (por. Ziółkowska-Boehm 2009: 577).

W zgromadzonym zbiorze chrematonimów odnotowano także nazwy obcojęzyczne (z racji licznych wyjazdów autora za granicę¹¹ oraz roli korespondenta wojennego). Od niektórych nazw powstały derywaty, np. *Peżetki*.

Chrematonimy w *Anodzie i katodzie* najczęściej pełnią podstawowe trzy funkcje: funkcję lokalizacji w przestrzeni, funkcję socjologiczną oraz informacyjną. Pierwszą z nich spełniają głównie nazwy instytucji, firm, budynków i parków. Funkcja socjologiczna realizowana jest przez nazwy organizacji i organów, zaś funkcja informacyjna – nazwy środków transportu i produktów.

¹⁰ Zdaniem autorki niniejszego szkicu (M.G.) nie bez znaczenia są tu m.in. dwa fakty: po pierwsze, Wańkowicz w 1926 r. został naczelnikiem Wydziału Prasowego i Widowiskowego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych oraz, po drugie, po rezygnacji objął kierownictwo literackie założonego wraz z Marianem Kisterem Wydawnictwa Rój (Ziółkowska-Boehm 2009: 575).

¹¹ M. Kurzyna nazywa Wańkowicza „autorem reportaży z czterech klimatów i trzech kontynentów” (Kurzyna 1977: 42).

Skróty nazw i opracowań

- grec. – grecki
 łac. – łaciński
 niem. – niemiecki
 EP – *Encyklopedia powszechna*. Red. R. Łąkowski. Warszawa 1982.

Literatura

- Afeltowicz B. (2011): *Kilka uwag na temat współczesnych falaronimów polskich*. [W:] *Chrematonimia jako fenomen współczesności*. Red. M. Biolik, J. Duma. Olsztyn, s. 11–21.
- Breza E. (1998): *Nazwy obiektów i instytucji związanych z nowoczesną cywilizacją (chrematonimy)*. [W:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*. Red. E. Rzetelska-Feleszko. Warszawa–Kraków, s. 343–362.
- Cieślíkowa A. (1993): *Nazwy własne w różnych gatunkach tekstów literackich*. [W:] *Onomastyka literacka*. Red. M. Biolik. Olsztyn, s. 33–39.
- Cieślíkowa A. (2001): *Nazwa w tekście a tekst w nazwie*. [W:] *Semantyka tekstu artystycznego*. Red. A. Pajdzińska, R. Tokarski. Lublin, s. 99–108.
- Dobrzyński W. (1988): *Z badań nad rozwojem polskich deminutywów. II. Apelatywne spieszczenia dezintegralne*. Warszawa–Wrocław.
- Domaciuk I. (2003): *Nazwy własne w prozie Stanisława Lema*. Lublin.
- Gajda S. (1987): *Spoleczne determinacje nazw własnych tekstów (tytułów)*. „Socjolingwistyka” 6, s. 79–89.
- Gałkowski A. (2008): *Chrematonimy w funkcji kulturowo-użytkowej. Onomastyczne studium porównawcze na materiale polskim, francuskim, włoskim*. Łódź.
- Gorzycza D. (2014): *Nacechowanie emocjonalne deminutywów – semantyka czy pragmatyka?* [W:] *Semantyczne i pragmatyczne aspekty komunikacji. Od deminutywów do gestów*. Red. W. Pskit. Łódź, s. 11–26.
- Górny H. (2013): *Nazwy własne w piśmiennictwie pamiętnikarskim XIX wieku*. Kraków.
- Graf M. (2015a): *Literackie nie-nazywanie. Onomastykon polskiej prozy współczesnej*. Poznań.
- Graf M. (2015b): *Nazwa własna – nazwa nie-własna („Mercedes Benz. Z listów do Hrabala” Pawła Huellego)*. [W:] *Odkrywanie słowa – historia i współczesność*. Red. U. Sokólska. Białystok, s. 231–242.
- Jadanowska K. (2014): *Czy nazwy firm są chrematonimami?* „Onomastica” LVIII, s. 321–330.
- Jakus-Borkowa E. (1987): *Nazewnictwo polskie*. Opole.
- Jakus-Borkowa E. (1988): *Nazwy własne w przekładach powieści Heinricha Bölla*. [W:] *Język osobniczy jako przedmiot badań lingwistycznych*. Red. J. Brzeziński. Zielona Góra, s. 249–257.
- Kacperczyk R. (2012): *Środki transportu*. Warszawa.
- Karaś M. (1968): *Nazwy budynków*. „Język Polski” XLVIII, s. 252–265.
- Kęsikowa U. (2011): *Chrematonimy w literaturze (na przykładzie współczesnej powieści kryminalnej)*. [W:] *Chrematonimia jako fenomen współczesności*. Red. M. Biolik, J. Duma. Olsztyn, s. 243–250.
- Kosyl Cz. (1978): *Metaforyczne użycie nazw własnych*. [W:] *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*. Red. M. Szymczak. Wrocław, s. 133–143.
- Kosyl Cz. (1981): *Z problematyki nazw will, pensjonatów i domów wczasowych*. „Onomastica” XXVI, s. 103–117.
- Kosyl Cz. (1998): *Nazwy własne w literaturze pięknej*. [W:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*. Red. E. Rzetelska-Feleszko. Warszawa, s. 363–387.
- Kurzyna M. (1977): *O Melchiorze Wańkowiczu – nie wszystko*. Warszawa.

- Kwapien E. (2014): *Między słowami a rzeczywistością – wybrane nazwy środków transportu w dziewiętnastowiecznej polszczyźnie*. „Rozprawy Komisji Językowej” LX, s. 165–181.
- Lobodzińska R. (2011): *Imiona w różnych klasach chrematonimów*. [W:] *Chrematonimia jako fenomen współczesności*. Red. M. Biolik, J. Duma. Olsztyn, s. 301–309.
- Łuc I. (2007): *Nazwy własne w literaturze dziecięco-młodzieżowej Małgorzaty Musierowicz*. Katowice.
- Munia H. (2011): *Chrematonimy we współczesnej prozie rosyjskiej (na materiale wybranych powieści Darji Doncowej)*. [W:] *Chrematonimia jako fenomen współczesności*. Red. M. Biolik, J. Duma. Olsztyn, s. 331–337.
- Myszka A. (2015): „*Mieszkała na ul. Polnej na Pobitnie, tuż obok Kopca Tatarskiego*” – głos w sprawie wewnętrznych podziałów urbanonimów. „*Onamastica*” LIX, s. 209–221.
- Nübling D. et al. (2015): *Namen. Eine Einführung in die Onomastik*. Tübingen.
- Przybylska R. (2017): *O nazwach nagród współcześnie przyznawanych w Polsce, czyli lauronicach*. „*Onamastica*” LXI/1, s. 211–223.
- Rejter A. (2015): *Pełerowski wampir Marek z warszawskiej Pragi pod rękę z egipską boginią Bastet. Nazwy własne w prozie Andrzeja Pilipiuka*. [W:] *Odkrywanie słowa – historia i współczesność*. Red. U. Sokólska. Białystok, s. 319–335.
- Sarnowska-Gieffing I. (1984): *Nazewnictwo w nowelach i powieściach polskich okresu realizmu i naturalizmu*. Poznań.
- Sarnowska-Gieffing I. (2003): *Onomastyka literacka – integracja językoznawstwa i literaturoznawstwa?* [W:] *Metodologia badań onomastycznych*. Red. M. Biolik. Olsztyn, s. 435–446.
- Szewczyk Ł. M. (2000): *Chrematonimy w Słowniku Adama Mickiewicza*. [W:] *Onomastyka polska a nowe kierunki językoznawcze*. Red. M. Czachorowska, Ł. M. Szewczyk. Bydgoszcz, s. 299–310.
- Walczak B. (2000): *Nazwy firmowe: priopria czy appellativa?* [W:] *Onomastyka polska a nowe kierunki językoznawcze*. Red. M. Czachorowska, Ł. M. Szewczyk. Bydgoszcz, s. 113–122.
- Wańkiewicz M. (2011): *Anoda i katoda*. Warszawa.
- Woźniak P. (2009): *Funkcje nazw własnych w „Fimfárum” Jana Wericha*. „*Bohemistyka*” 4, s. 279–298.
- Ziółkowska-Boehm A. (2009): *Na tropach Wańkiewicza po latach*. Warszawa.

Źródła internetowe

- <<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Naczelnny-Polski-Komitet-Wojskowy;3945115.html>>, dostęp: 31.07.2019.
- <<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Rada-Regencyjna;3965318.html>>, dostęp: 3.08.2019.
- <<https://onomastyka.uni.lodz.pl/strona-glowna/terminologia-polska>>, dostęp: 28.09.2019.
- <https://pl.wikipedia.org/wiki/Karabin_maszynowy_Breda_30>, dostęp: 17.09.2019.
- <<https://sjp.pl/Astoria>>, dostęp: 30.10.2019.
- <<http://www.muzeumwp.pl/emwpaedia/pistolet-maszynowy-thompson-wz-1928-kal-0-45-cala.php>>, dostęp: 16.09.2019.
- <<http://www.samolotypolskie.pl/samoloty/1421/126/Junkers-Ju-87-Stuka2>>, dostęp: 16.09.2019.